

УДК 094(477-25)“11-15”

<https://doi.org/10.15407/rksu.28.271>

Тетяна Леонідівна Вілкул,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник

відділу стародруків та рідкісних видань

Інституту книгознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

(Київ, Україна)

ORCID: 0000-0003-2737-8372

e-mail: tvilkul@gmail.com; vsrv@nbuv.gov.ua

ЦАРЮВАННЯ ОЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО У «ХРОНОГРАФІ ПО ВЕЛИКОМУ ІЗЛОЖЕННЮ»

Мета статті – проаналізувати тексти родини «Хронографа по великому ізложенню» та інші подібні давньоруські компіляції вкупі з їх джерелами в межах опису життя та діянь Олександра Македонського й спробувати відновити вигляд прото-тексту. Такі характеристики, як повторення фрагментів або, навпаки, їхній пропуск та деякі інші, дозволяють простежити етапи компонування пам'яток. Застосовується **методологія** текстуальної критики/текстології та порівняльного джерелознавства. **Наукова новизна:** в оповіді про Олександра Македонського вперше систематично зіставлено та проаналізовано тексти наявних представників родини «Хронографа по великому ізложенню», паралельно зі **слов'янським Амартолом** та початковими редакціями Алек-

сандрії Хронографічної. Серія текстологічних таблиць демонструє подібність та відмінності версій, виявлено численні скорочення, лексичні заміни, зміни форм, перестановки тощо. Особлива увага приділяється буквальним збігам та подібностям пам'яток «Хронографа по великому ізложенню» на тлі хронографів, що не входили в цю родину. **Висновки.** В описах царювання Олександра Македонського хронографи, які містили в собі текст Александрії Хронографічної 1-ї редакції, включали також запозичення зі слов'янського Амартола. Натомість прото-текст «Хронографа по великому ізложенню» не мав включень з Александрії, однак містив відповідний текст слов'янського Амартола. При цьому укладач хронографа зробив велику кількість скорочень та

увів у свою компіляцію багато інших характерних поновлень. Що стосується збережених до нас представників хронографа, Повна хронографічна палея відображає найближчу до прото-тексту версію, незважаючи на те, що здебільше ця пам'ятка гірше перероблена й серед її читань є чимало вторинних. Тим часом у Троїцько-

му на спільні особливості «Хронографа по великому ізложенію» нашарувалися ще індивідуальні відхилення (й передусім, включена Хронографічна Александрія другої редакції).

Ключові слова: давньоруські хронографи, текстологія, середньовічна література, візантійські хроніки.

Актуальність теми. Теми, пов'язані із «Хронографом по великому ізложенію» (далі ХВІ), сприяють вирішенню проблем найбільш раннього давньоруського історіописання, в тому числі літописання XI ст.

Аналіз історіографії та публікацій. ХВІ відкрив і найменував Василій М. Істрін¹. Вважають, що ХВІ скомпонований у XI ст. з перекладних візантійських хронік Георгія Амартола та Іоана Малали, збережений у трьох редакціях і нині представлений родиною пам'яток². Розглянемо кілька історіографічних та джерелознавчих аспектів. Дослідження побудоване на матеріалі хронографів та хронографічних палей, головний фокус зосереджено на текстах з описом царювання Олександра Македонського – компіляції фрагментів Хроніки Георгія Амартола та «Александрії Хронографічної». Практично кожен середньовічний твір скільки-небудь поширеної традиції дійшов до нас у кількох редакціях, тому виклад основного матеріалу буде непростим, зокрема для запам'ятовування. Текстологи позначали редакції хронографів та палей порядковими числівниками «перша», «друга», «третья», й, відповідно, таких перших і других ... для різних пам'яток набирається кіль-

¹ Назва автентична, середньовічний «поклик» на такий хронограф Істрін знайшов у Повній хронографічній палейі [напр.: 1, с. 34, 70–111, 174]. Поширював ідею ХВІ в т.ч. О. О. Шахматов [напр.: 2, с. 42–44, 72–77].

² Ця родина пам'яток нині включає Троїцький та Тихонравовський хронографи, Повну та Коротку хронографічну палеї, а також Еллінський літописець 2-ї редакції [3, с. 3–6, 11–18; 4, с. 476–477]. Усі пам'ятки опубліковані, хоча хронографи – частково. Троїцький видано без біблійної частини та деяких інших фрагментів [5, с. 287–343]. Тихонравовський хронограф – без палейної та біблійної частин [6, с. 3–161; 7, с. 12–171]. Повна палея – факсимільно за списком молодшої групи [8]. Коротка палея видана російськими та німецькими дослідниками з різночитаннями [9]; ЕЛ-2 з різночитаннями [10].

ка, і кожна з редакцій з однаковими (!) назвами позначає інакший текст. Варто зупинитися на таких позиціях: а) зв'язок літописів та хронографів; б) редакції ХВІ та проблеми, пов'язані з його α -текстом (α -текст за іншими визначеннями: найбільш рання версія, прото-текст, спільний протограф усіх пам'яток родини); с) редакції Александрії Хронографічної – давньослов'янського перекладу елліністичного роману Псевдо-Калісфена³ – й особливості тих із них, які відображені в ХВІ; д) редакції Хроніки Георгія Амартола й, зокрема, хронографічна редакція та ті риси, що їй властиві.

Починаючи з пункту а). Прийнято вважати, що існують дві гілки ранніх літописів. Одна відобразилася в Повісті временних літ (ПВЛ) й остаточно оформлена на початку XII ст. (1113–1118 pp.). Друга репрезентована Новгородським першим літописом молодшої редакції (Н1мл) і редагованим та контамінованим зводом – протографом новгородсько-софійських літописів (Новгородсько-Карамзинського, Софійського I та Новгородського IV [напр., 12, р. 29–31]). За гіпотезою Олексія О. Шахматова та його послідовників, друга літописна гілка «старша», вона нібито зберігає фрагменти гіпотетичного «Початкового зводу» 1090-х років, а відтак «передуює ПВЛ». Поєднує літописи та ХВІ те, що в них відобразилися запозичення з останнього [напр., 13]. Щоправда, як виявилось через століття після появи гіпотез Істріна та Шахматова, версії ХВІ застосовані в Н1мл та новгородських зводах, ведуть, вірогідно, до XIV ст., а не до XI ст. [14; 15]. Це не зменшує ваги хронографічної тематики, хоча через скомплікованість джерел дослідників, котрі б займалися нею, не так багато.

Що стосується пункту б) – традиції збереження ХВІ – зараз у цій родині розрізняють три редакції, однак фактично доступні дослідникам дві з них, тому що перша до нас не дійшла⁴. Друга відобразилася у

³ Редакції грецького оригіналу Александрії позначали за літерами грецької абетки (α , β , γ ... λ ...). Сучасне видання тієї редакції, до якої найближче давньослов'янський переклад, – β . Видання див. [11].

⁴ Були спроби підвести під першу редакцію пізній хронограф XVII ст., відомий в одному рукопису [16, с. 260–265, 308–309]. Однак, за моїми спостереженнями, в ньому насправді простежуються риси 3-ї редакції ХВІ, причому ближчі до однієї з пам'яток – Короткої палеї – одночасно зі зв'язкою з повним текстом Хроніки Амартола. Заперечення див. у [14, с. 60].

двох пам'ятках – Троїцькому та Тихонравовському хронографам, третя у трьох – Повній та Короткій хронографічних паляях, а також Еллінському літописці 2-ї редакції (ЕЛ-2)⁵. Кращими репрезентантами 2-ї та 3-ї редакцій ХВІ є Троїцький та Повна хронографічна паля (далі Палея), які надалі залучатимуться при аналізі текстів⁶. Щоправда, в Н1мл та новгородсько-софійських літописах припускали запозичення власне з першої редакції ХВІ, але нещодавно з'ясувалося, що на Н1мл вплинула версія, близька до Троїцького хронографа та Палеї, тоді як новгородсько-софійські зводи ближчі до останньої. Відтак, α -текст ХВІ залишається поки що невловимим.

Зокрема, немає точної інформації щодо того, які складові наповнювали ХВІ- α та початкове відгалуження від нього – не збережену «першу редакцію». Та й з деякими іншими компонентами реально існуючих пам'яток 2-ї та 3-ї редакцій ХВІ виникають проблеми. Річ у тім, що далеко не всі складові копіюються в усіх текстах. Для вирішення питання Олег В. Творогов запропонував вважати окремі складові наявними у «спільному ядрі» ХВІ, а інші – такими, що належали до «конвою» компіляцій і через те відобразилися лише в окремих пам'ятках або редакціях [3, с. 86–88]. До компонентів, «запозичених із конвою», зарахували й один із найцікавіших давньоруських перекладів – роман про Олександра Македонського, грецький оригінал якого приписують Псевдо-Калісфену (III ст. до н.е.). Ця версія роману має дослідницьку назву «Александрія Хронографічна», оскільки зустрічається винятково у складі хронографів.

⁵ Еллінський літописець 1-ї редакції не належить до родини ХВІ, проте входить у перелік основних джерел ЕЛ-2, оскільки останній є розвитком тексту ЕЛ-1.

⁶ Коротка паля у цій частині близька до Повної, Тихонравовський хронограф – до Троїцького. Щодо ЕЛ-2, це надзвичайно складна компіляція зі значним впливом ЕЛ-1 та масою вторинних звірок із джерелами, зокрема із Хронікою Амартола. Усе це заплутує картину й могло б переобтяжити виклад. В основній частині увазі читача пропонуються текстологічні таблиці і, якби робити їх із сімома-вісьмома колонками (напр., 5 пам'яток ХВІ + давньослов'янський Амартол + грецький Амартол), це надзвичайно ускладнило б сприйняття. Автор проробив усі порівняння, але читачеві доведеться повірити нам на слово, що можна обмежитися двома ранніми репрезентантами ХВІ.

Переходячи до пункту с) – трансмісії власне «Александрії Хронографічної» (далі Александрія) – передовсім треба зауважити, що це ранній давньоруський переклад, зроблений, імовірно, в XI ст., оскільки запозичення з нього трапляються вже у ПВЛ⁷. Відомий у кількох редакціях. «Перша» редакція захована в Іудейському хронографі та Еллінському літописці 1-ї редакції (ЕЛ-1), «друга» – у Троїцькому хронографі (Тр), «третя» – в ЕЛ-2. Існують також четверта і п'ята⁸, але вони стосуються пізніх компіляцій, які для нас не релевантні. Як бачимо, «перша» редакція Александрії не представлена в родині ХВІ⁹, найбільш рання редакція тут «друга»¹⁰. Тому для дослідників варто зробити акцент на вивченні доступної в межах цієї родини «Троїцької» Александрії та Палей і спробувати з'ясувати, яким чином α -текст цього хронографа описував царювання Олександра Македонського. Для нас важливим моментом є те, що в Александрію доволі рано було включено велику вставку з Хроніки Георгія Амартола (вона присутня вже в Іудейському хронографі та ЕЛ-1), про що детальніше нижче. У другій редакції, тобто у «Троїцькій» Александрії, на неї нашарувалися інші запозичення – з «Одкровення» Мефодія Патарського й одного зі «Слів» Єпифанія Кіпрського.

Що стосується d) – рукописної традиції Хроніки Георгія Амартола («Грішника»), йдеться про інший перекладний текст. Про Хроніку достеменно відомо, що вона користувалася популярністю в давньоруських книжників і, зокрема, з неї запозичали автори ПВЛ. Самоназва – «Временник»¹¹. Рукописи «повної» Хроніки, тобто відомої в окремих

⁷ Одне з них відзначене в: [17, с. 214], решта: [14, с. 162–164]. За мовними характеристиками, переклад Александрії відповідає низці інших давньоруських перекладів раннього періоду [18].

⁸ Як «третя» та «четверта» редакції розглядалися у В. М. Істріна. Дослідник вважав Троїцький хронограф «проміжним», а ЕЛ-2 – другою редакцією [19, с. 248]. Насправді Троїцький виявився самостійною другою редакцією, й відповідно, визначення редакцій посунулися на одиницю. Тепер Троїцький це «друга», ЕЛ-2 – «третя» редакція [20], а ті, що йдуть за ними, – «четверта» та «п'ята».

⁹ Іудейський хронограф, як і ЕЛ-1, не пов'язаний з родиною ХВІ [1, с. 172–174; 21, с. 358, 384, 393–399; 3, с. 46–73; 14, с. 51, 87].

¹⁰ «Третя» редакція, збережена в ЕЛ-2, містить контамінацію з ЕЛ-1 та Троїцького [20].

¹¹ У пізнішому давньослов'янському перекладі, який не вплинув на літописи, самоназва: «Лѣтовник».

списах, поділяються на дві основні редакції – «першу», або Амартол Тверського-Троїцького списку¹² (Ам.тр.), та «другу» (Ам.с)¹³. Проте нас цікавитимуть не «повні» списки, а бічне відгалуження, а саме – Хронографічна редакція (Ам.хр.), що дійшла лише у вигляді запозичень у хронографах та палєях. У цій редакції дуже багато скорочень, лексичних замінів та змін у формах слів, тому для виявлення специфіки її зіставляють з «повним Амартолом». Нижче для перевірки характеристик фрагментів, збережених у Троїцькому хронографі та Палєї, подаватимуться для порівняння тексти Хроніки за версією Ам.тр., де зрідка введені різночитання типу Ам.с.

Залишається додати, що традиційне пояснення заплутаного становища пам'яток ХВІ щодо опису царювання Олександра Македонського надано Твороговим. Нїбито у палєях присутня компіляція про Олександра з Хроніки Амартола, яку у Троїцькому хронографі було замінено на Александрію 2-ї редакції [3, с. 56]. Як спробуємо показати нижче, це твердження є невірним, про заміну не йдеться.

Мета даної роботи. У статті маємо на меті проаналізувати особливості текстів з родини ХВІ, виявити текстологічні характеристики та джерела опису царювання Олександра Македонського. Обґрунтувати припущення, яким був вигляд тексту цієї частини ХВІ-а.

Виклад основного матеріалу. Передусім, треба зауважити, що у Троїцькому хронографі певні компоненти продубльовані, причому так, що частина дублю знаходиться поза межами Александрії, а частина потрапила власне в Александрію. Свого часу Творогов, аби можна було

¹² Аби не виникало плутанини з Троїцьким хронографом № 728, цей рукопис називають Тверським-Троїцьким. Назва традиційна, він входив у зібрання книг Троїце-Сергієвої Лаври, але походить з книжних зібрань Тверського князівства. Зарахований до зібрання книг Московської Духовної Академії (ОР РГБ, збір. МДА № 100). Виданий в якості основного списку в [22; 23]. У другій публікації враховано більше рукописів, однак вона не включає завершення Хроніки, оскільки в МДА № 100 відсутнє закінчення, бл. чверті тексту. В цій частині вміщено важливі для дослідників Давньої Русі речі, напр., усі згадки походів Русі на Царгород, використані в літописах, тому основним залишається видання Істріна.

¹³ В аббревіатурі Ам.с у дослідників XIX – поч. XX ст. літера «s» позначала «summa» – тобто, решту списків, крім Тверського-Троїцького. Зараз відомо 3 рукописи першої редакції та понад 20 – другої.

оперувати громіздкими компіляціями, розписав склад хронографічних палей, обох Еллінських літописців та Троїцького хронографа, нумеруючи визначені ним фрагменти з урахуванням їхнього походження [3, с. 237–304]¹⁴. За його Додатком до монографії «Древнерусские хронографы» (1975) – «Опис хронографічних палей та хронографічних зводів» – у Троїцькому хронографі Александрія йде за № 57. Це величезний фрагмент, розташований на арк. 275b–338a хронографа. Уже грецький оригінал Псевдо-Калісфена поділяють на три книги, в кожній з яких два-три десятки невеличких за обсягом глав.

Перед Александрією в невеличкому фрагменті № 54 Троїцького (далі скорочене позначення: фр. 54; арк. 275a-b) та початку фр. 105 Палей (арк. 406 за списком Погодинський № 1435 – далі: Пог)¹⁵ бачимо уривок із Хроніки Амртола (Ам.198.12,20-23)¹⁶ про царювання персидських царів. В обох пам'ятках XVI вставка починається із зіпсованого імені: «По Артарексѣ же цѣсарьствова...» (пор. повну Хроніку з вірнішим написанням: «По Артаксерексѣ же...»). Останнім із згаданих у спільному тексті царів виявляється «Арси» (так Палея та Ам., Троїцький – інновація: «Арьсинь гордыи»). За цим у такому ж короткому фр. 55 Троїцького хронографа¹⁷ маємо текст, витримки з якого використано ще в самій Александрії на закінченні великої вставки з Хроніки Амртола перед 34-ю главою першої книги роману. Їх варто порівняти детальніше. Паралельні

¹⁴ Підставою для виділення того чи іншого фрагмента є однакові інципіти та приналежність до певного джерела, хоча враховувалися й інші фактори. Зокрема, інтертекстуальні зв'язки: якщо йшлося про «авторські фрази», для яких немає перекладних із грецької джерел, враховувалася подібність тексту, відображена в кількох пам'ятках різних редакцій XVI.

¹⁵ Повна хронографічна палея відома у трьох списках: Погодинський № 1435 (Пог) [24], Синодальний № 210 (Син) [25], Рум'янцевський № 453 (Рум) [26]. З них старшим є Пог, тоді як два інших складають молодшу групу, їхні читання ближчі одне до одного. Далі цитати з Палей наведені переважно за Пог, інші списки використано тоді, коли в них значимі читання.

¹⁶ Тут і далі цитати з Хроніки Амртола позначено як Ам., із вказівкою номерів сторінок та рядків за публікацією Істріна (напр., Ам.198.4 – [22, с. 198, рядок 4]).

¹⁷ У палєях його немає. Початок та закінчення фрагмента № 55 у Троїцькому: «сь быѣ бѣтьствомъ и силою . паче всѣхъ цѣрь бывшихъ въ Вавилонѣ ... снѣ Филиповъ . храбрыи . иже обиде всю землю . пришедь оуби Дария».

місця див. нижче в таблиці, де в першій колонці частина фр. 55 Троїцького хронографа, у другій – відповідне місце фр. 57 Троїцького, тобто Александрії, у третій – фр. 108 Палеї, у 4-й – повної Хроніки Амартола.

Оскільки йдеться не про видання, а про текстологічне зіставлення, цитати подаємо у спрощеній транскрипції. Збережено ять, паєрок, титла не розкриваються, надписані над рядком літери йдуть як літери з верхнім індексом (напр., ^{верхнім}). Задля полегшення візуального сприйняття напівжирним стилем виділено фрази, що збігаються у двох пам'ятках ХВІ або в кількох фрагментах однієї пам'ятки ХВІ, підкресленням – спільний текст Палеї та Амартола, коли він протистоїть Троїцькому хронографу. Як уже відзначалося, репрезентантами ХВІ обрано цей хронограф, а також Палею, за Погодинським списком (Пог). Порівняємо паралельні місця, див. Табл. 1.

Тр, фр. 55, арк. 275b	[Тр, Александрія, арк. 296d]	Палея, фр. 108, Пог, арк. 407 зв.	Ам. 46.4-5
сего ц̄ря пр̄ркъ Даниль нари- цаєть . овна б̄ю- щаго в море и в̄ оугъ . и в с̄верь	истольковаше емоу кн̄жн̄ци . Данилово про- роч̄ство .	книг̄ч̄ӣ книги Данилови при- несе . и пр̄тол- коваша .	книг̄ч̄ӣ и книги Данила принесеша пр̄рч̄тво его и пр̄толковаша
а с̄же приде ко- зель к̄ь овноу . и с̄шибе емоу рога	с̄же приде ко- зель к̄ь овноу . и с̄шибе емоу рога .	- -	яже пр̄ркъ преже гла [Ам.s изгла],
Александръ бо ц̄ръ маки- доньский . с̄н̄ь Филиповъ . храб- ры... ¹⁸	яко подобаєть н̄котороу макидоняниноу ц̄рт̄виє пр̄яти перьсьское .	яко по ¹⁰ баєть единоу ма- кедоняниноу ц̄рт̄виє пр̄яти перское .	яко подобаєть н̄комоу /Ам.s н̄котороу/ макидоняниноу ц̄рт̄виє перьсь- ское пр̄яти.

В Іудейському хронографі та ЕЛ-2, що вміщують першу редакцію Александрії з частиною тієї ж вставки з Амартола, фрази, виділеної у

¹⁸ Троїцький у повному об'ємі доступний на сайті Троїце-Сергієвої Лаври [27]. У Тихонравовському хронографі [28, арк. 404зв.] – подібно до Троїцького: «а с̄ж̄ **приде козе^а . к̄ь овноу . и с̄шибе емоу рога** . Александръ же макидоньский . с̄н̄ь ц̄ря Филипа . храбрыи».

3-му рядку Табл. 1, – немає, а загалом текст близький до «повної» Хроніки Амартола¹⁹. Тобто, витримку про прор. Данила опрацьовано укладачем Троїцького хронографа, і це його опрацювання потрапило як у фрагмент, що передує Александрії (фр. 55 розміщено на арк. 275b, і з цього ж аркуша починається перша глава першої книги роману про Олександра), так і власне в Александрію.

Звернімося до інших складових компіляції з Хроніки Амартола, які присутні в обох обраних пам'ятках ХВІ. Аналог фр. 54 Троїцького – пронумерований як частина фр. 105 Палеї. Наприкінці спільного тексту в Палеї бачимо додаткову фразу про Дарія «Арсумуянина», вже після згадки «Арси» (що відсутня у Троїцькому), а після того мовлено про плачевну участь перського царя. У Палеї версія близька до тексту Хроніки Амартола, хоча і скорочує текст, тоді як у Троїцькому багато доданого й переформатованого. Див. Табл. 2, де першою колонкою подано Троїцький, другою – Палею, 3-ю – слов'янський повний текст Хроніки, 4-ю – її грецький оригінал за виданням Де Боора [30], завдяки якому пересвідчуємося, що у слов'янському Амартолі коректний послівний переклад.

Тр, фр. 54, арк. 275b	Палея, Пог, фр. 105, арк. 406	Ам.198.13-14; 198.23-24	De Boor,284.18- 20; 285.7
Александръ бо црѣ макидонь- ский . снѣ Фили- повъ . храбрыи . иже обиде всю землю . пришедь оуби Дария .	его*оубиАлек- сан*ръ .	егоже Алек- сандръ убивъ Персьское црѣтво разори и всею землею облада; егоже Алексан- дръ убивъ, яко* рѣ ^x .	ὄν' Ἀλέξανδρος ἀνελῶν καὶ τὴν Περσῶν βασι- λείαν κατα

Продовження викладу після фр. 54-55, а це фр. 56 Троїцького та фр. 105 Палеї, демонструє, що в них простежується переробка тексту Амартола (пор. в обох «в^ласть» зам. «ц^ѣсарство» Амартола та гр. τῆν

¹⁹ Версії першої редакції Александрії набагато ближчі до Хроніки Амартола. Іудейський хронограф: книго^чия же и кни^гы. Даниловы приимша прорчествия . протльковаша емоу ихже прр^къ пре^жде възг^ла; Ел-1: «книг'ч^ия же кни^ги и даниила принес'ше прорчествие емоу протльковаша . ихже прр^къ пре^жче изг^ла» [29, р. 187, прим. 442].

βασιλείαν, ‘царство’). Знов Палея ближче до Хроніки, ніж Троїцький (пор. «владѣвшимъ» в останньому зам. Палеї «довлѣвшимъ» та Амартол «довлѣвше», а також гр. διαρκέσασαν ‘достатню’²⁰). Див. Табл. 3.²¹

Тр. фр. 56, арк. 275b	Палея, Пог, фр. 105, арк. 406	Ам.198.23-24	De Boor, 285.7-8
разорь власть перськоюю . <u>владѣвшимъ</u> лѣтъ .х. и .м ²¹ .	разорь власть перськоюю . <u>довлѣвшимъ</u> лѣт .с.м.е. ∴	разори цѣртво Перськое . <u>довлѣвше</u> лѣт .с.м.	καθεῖλε τὴν βασιλείαν Περσῶν δι- <u>αρκέσασαν</u> ἔτε- σι σμ †

Палея продовжується фрагментом 106, де виклад перестрибує з Ам.198 до Ам.42, що копіюється однак на той самий аркуш та його зворот (Пог, арк. 406–406 зв.), тоді як у Троїцькому після арк. 275b аналогічне запозичення з Хроніки Амартола зустрічається майже через два десятки аркушів, на арк. 293с. Саме ця вставка з Амартола (Ам.42-46) присутня також і в Александрії «першої» редакції, тобто Іудейському хронографі та ЕЛ-1. При цьому Палея починається з початку вставки, Ам.42.11-12, текст близький до Хроніки. У Троїцькому в даному місці бачимо інтерполяцію з «Одкровення» Мефодія Патарського, натомість початок перенесений нижче під арк. 296d, до чого ще повернемося. Див. Табл. 4²².

Тр, фр. 57-Алек- сандрія, арк. 293с	Палея, Пог, фр. 106, арк. 406-406 зв.	Ам.42.11	De Boor, 25.13-14
[]лександр ²³ же вземъ дары оу Воуза цѣря . и моужа храбрѣя поймъ отиде от града . Воузань- тия	цѣртво .а.е ма- кидонское <u>По</u> <u>Дари</u> же цѣртво- <u>ва</u> . Алексан ^р ъ .	<u>По</u> Филипъ цѣрт- <u>вова</u> въ Македо- нии Александръ, снѣ ет . при немъ же и <u>Дари</u> и въ Арамѣ с Хо- осомъ облада всѣми.	<u>Μετὰ δὲ Φίλιπ- πον ἐβασίλευ- σε</u> τῆς Μα- κεδονίας Ἄλέξανδρος ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἐφ’ οὔ καὶ <u>Δαρκείος</u> Ἄρσαν

²⁰ У гр. «царство» жін. роду, з чим узгоджений і дієприслівник.

²¹ У Тихонравовському хронографі [28, арк. 404 зв.] версія близька, але число вірніше: «и разори **власть** перскоюю . владѣвшимъ . и^м .с. лѣт . и .м.».

²² Коли у фрагменті запозичено кілька рядків з Хроніки Амартола, адреса подаємо перед відповідним текстом, не виділяючи для цього окрему графу.

²³ Не дописано кіноварну літеру.

- -	и на <u>д̄.е лѣто</u> <u>цѣртва свое</u> ^г .	Ам.42.12 въ <u>д̄.е</u> <u>же лѣ^тцѣртивя</u> его...	DeBoor,25.16 τῶ δὲ τετάρτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ...
мысля о Дарии цѣри . земля пер- рская ^л .	<u>въоружи ся на</u> Даріа .	Ам.42.14 иже и <u>въоруживъ ся</u> <u>на</u> Дарія цѣря перьска ^г	25.19-20 ὃς κα- θοπλισάμε- νος κατὰ Λα- ρείου βασιλέως Περσῶν
и оустреми ся Александръ къ встокоу .	и <u>прише^д</u> въ <u>Ву-</u> <u>зантіи гра^д</u> . в <u>Хевро^дскіа</u> <u>страны</u> ²⁴ .	Ам.42.15 и <u>пришедъ въ Ви-</u> <u>зантіи гра^д</u> въ <u>Еоуропьскѣи</u> <u>странѣ</u> .	25.20 καὶ ἐλθὼν εἰς Βύζου πόλιν τῆς Εὐρώπης
- -	и <u>тоу воя изря-</u> <u>ди</u> .	Ам.42.15-16 <u>и</u> создавъ <u>тоу</u> мѣсто оу него же и <u>воя</u> своя <u>изрядивъ на-</u> <u>ре^с</u> мѣсто то Стратігии .	25.20-21-26.1 καὶ κτῆσας ἐκεῖσε τόπον, ἐν ᾧ καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ στρα- τηγήσας ἐκάλε- σεν ἢ αὐτὸν Στρατήγιν.

Увесь величезний фрагмент, запозичений з Ам.42-46, присутній також і в «першій» редакції Александрії. Це дозволяє у значимих читаннях порівняти різні редакції й визначити переробки, властиві ХВІ. Виділимо ділянки, де у Троїцькому та Палеї простежуються спільні варіанти, що протистоять читанням повної Хроніки Амартола та її грецьк. оригіналу, а також версіям «першої» редакції Александрії. Перший з таких зустрічаємо в сюжеті про те, як Олександр відправив посланців до євреїв, просячи «помочи» проти «персян». Троїцький та Палея вміщують характерні лексичні заміни («не даша **емоу**» зам. «не **прияша рѣчи его**» та гр. **μὴ καταδεξάμενοι** – ‘неприймаючі’²⁵) та скорочення, однак у

²⁴ «Хевронскыя» – спільна помилка списків Палеї зам. «Еуропьскыя». Пор. молодші списки: Син, арк. 501b-c, Рум, арк. 402a и прише^д въ Византіи гра^д в Хевронскыя страны / Рум в воузантіи/.

²⁵ У повному Амартолі див. відповідник «не прияша», натомість «рѣчи его» – можливо, одне з доповнень перекладача проти грецького оригіналу, яких багато у давньослов’янській Хроніці.

хронографі ще додаткові інновації (пор. Тр «июдѣи» проти «они»). Див. Табл. 5а.

Тр, Александрія, арк. 293с	Палея, Пог, фр. 106, арк. 406 зв.	Ам.42.20-21	De Boor,26.6-7
июдѣи же не даша емоу Дария боящи ся .	они* не даша емоу бояще ^с Даріа .	они же не прияша рѣчиго, Дария бояще ся , яко бяхоу подь рукою е ^г , и свѣтъ имоуще не воевати нань.	οἱ δὲ μὴ καταδεξάμενοι Δαρειῖον δεδουκότες ὡς ὑποχείριοι καὶ συνθήκας ἔχοντες μὴ πολεμεῖν αὐτῶ

З наведених читань «перша» редакція Александрії найближче до повного Амартола: «они же не прияша рѣчи его . Дария^с боячи /ЕЛ-1 ся бояще/ . яко по^д роукою его бяхоу . и совѣтъ имоуще не воевати на нь»²⁶.

Аналогічну картину спостерігаємо далі. Олександр розгнівався на відмову й обернув військову кампанію вже проти євреїв. Див. Троїцький та Палея «на жиды» проти Ам. «на Жидовськоую», що краще відповідає гр. τῆ Ἰουδαία. Табл. 5b.

Тр, арк. 293с	Палея, Пог, арк. 406 зв.	Ам.42.21-22	De Boor,26.8
и разгнѣвася на ня александръ . поимъ воя иде на жиды .	и разгнѣва ся александ ^р ъ . и иде на жиды .	разгнѣва же ся александръ и иде на Жидовськоую.	θυμωθεὶς Ἀλέξανδρος ἐπήει τῆ Ἰουδαία.

У першій редакції читання знов-таки практично тотожно до повного Амартола. В Іудейському хронографі «Жи^ло^вськоую», ЕЛ-1 інновація: «Жидовськоую землю» [29, р. 175, прим. 205].

Нижче оповідається про те, як, аби македонський цар змінив гнів на милість, його зустрів Єрусалимський першоіерей, одягнувшись в урочисті шати, в тому числі «препояса ся поясом», в якому перераховуються дорогоцінні різнокольорові тканини. Серед них «уакинф» (гі-

²⁶ Так в Іудейському та ЕЛ-1 [29, р. 175, прим. 201–202].

ацинт), проте в Палеї та Троїцькому однакова помилка «акета» зам. «акинфа» повного Амартола²⁷ та «першої» редакції Александрії, та гр. ὑακίνθου, див. Табл. 6.

Тр, арк. 293с	Палея, Пог, арк. 406 зв.	Ам.42.26	De Boor, 26.14-16
и поясомъ препояся от прапроуда . и от воуса . и от акета . златомъ испещрень и оукрашень	и поясо ^м препояся от прапроуду . и от вуса . и от акета златомъ испещрено . и оукрашено .	и поясомъ препояся от прапроуда и от вуса и от акинфа и зла ^т мъ испещрень и оукраше ^н .	καὶ ζώνη περιζώννυτο ἐκ πορφύρας καὶ βύσσου καὶ ὑακίνθου καὶ χρυσοῦ πεποικιμένη καὶ περικεκαλλωπισμένη.

Доводячи свій виклад до Ам.43.16 (опису «наплешника и ефуда» в першосвященника), укладач Троїцького вирішує ввести додаткове джерело – уривок «Слова про 12 каменів у ризи ерусалимського першосвященника» Єпифанія Кіпрського – й саме тут у хронографі виклад неопослідовний. Після Ам.43.16 вміщено в сильному скороченні та переказі Ам.43.22-24 (Тр, арк. 294b). Натомість після закінчення запозичення із «Слова про 12 каменів» (Тр, арк. 295с) Троїцький повертається до цитування Ам.43.16 і вже точно копіює Ам.43.22-25²⁸. У Палеї не бачимо ані інтерполяції з Єпифанія, ані перестрибування наперед чи повернення до недописаного – у ній послідовне ведення викладу з Амартола (Пог, арк. 406 зв.–407).

²⁷ Ідеться про помилку саме в цьому місці, при повторенні назви нічого подібного немає. Пор. запозичення з Ам.43.5, де Троїцький «акинфа», Палея та повний Ам. «акинфа».

²⁸ У Пог, арк. 406 зв., після: «на коемъждо камени . свое имоуши имя . старѣшинѣ родоу», – послідовно продовжується виписка з Амартола, натомість у Троїцькому бачимо переказ, далі велику вставку зі «Слова» Єпифанія Кіпрського, а тоді повернення до Ам.43.16, арк. 295с. Пор. 1-й, 2-й і 3-й уривки.

У 1-му уривку в Троїцькому після: «старѣшиноу родоу» переказ Хроніки:

1) Тр, арк. 294a-b	Ам.43.16
на коемъждо камени . свое имоушоу имя . старѣшиноу родоу	на коемъждо камени свое имоушоу имя старѣшинѣ родоу . (бы ^с с нимъ о ефоудѣ...).

.ві. колѣноу посредѣ же перьсии камень . адаманить зынаменіятворя .	Ам.43.22-25 паче же адамантиноу камыкоу знаменія творящю, яко тѣмь разоумѣти полоучение воемь, да боудеть бѣ с ними на помощь . посредѣ бо имяше звѣздоу всю златоу, обаполы же его змарагды, имоуша
имѣя одесно // .s. камении драгыхъ .	стихи обаполы по .s. написана .ві. колѣнѣ излвѣ

2-й уривок з Троїцького починається там, де закінчився виклад з Ам.43.16 на арк. 294b («старѣшиною роду»).

2) Тр, арк. 295с	Палея, Пог, арк. 406 зв.-407	Ам.43.16	De Boor,27.14-19
бы ^с же с ними и ефоудѣ оуломокъ . пядь въ высоту . и пядь в широту . на . д̄ . оуглы на персеѣхъ . къ тѣмь же и ефоудъ . доброту оукрашень . то оубо ефоудъ жидовски . и фоеси нарицаеться . а гречьски же словесно .	бы ^с же с нимь ефоуд и оуломо ^к . пядь ^а в высоту . а пядь ^а в ширину // на . д̄ . оуглы на прсеѣхъ ^к к тѣ ^м же в немь ^ж и офоу ^а . доброту оукрашень . ть оубо ефоу ^а еврѣиски . и фоеси нарицает ся , еллиньскы ^ж словесное . и явленое нарицает ся .	бы ^с с нимь о ефоудѣ оуломокъ пядь въ высоту а пядь въ ширину, на . д̄ . оуглы на персеѣхъ, к тѣмьже, в немьже и ефоудъ, доброту оукрашень . ть оубо ефоудъ еврѣиски / фе/еси нарицаеть ^с . елиньскы же словесное и явленое нарицаеть ^с .	συνῆν δὲ τῷ ἐφοῦδ παρίτμημα σπιθαμῆς μὲν τὸ μῆκος καὶ σπιθαμῆς τὸ εὖρος τετραγώνων περὶ τὸ στήθος, τοῖς αὐτοῖς δὲ οἷς καὶ τὸ ἐφοῦδ κάλλεσι διηριθμισμένον, ὅπερ δὴ καὶ αὐτοῦ ἐβραϊστὶ μὲν ἐφοῦδ καὶ φάεσσιν ὀνομάζετο, ἑλληνιστὶ δὲ λόγιον καὶ δήλωσις προσηγορεύετο

У 3-му уривку бачимо не переказ Ам.43.22 і наступного, а послідовне копіювання Хроніки.

3) Тр, арк. 295с-d	Палея, Пог, арк. 407	Ам.43.22-23	De Boor,27.21-28.1-3
и еще паче же адамантиоу камени знаменья творящю . яко тѣмь разоумѣти полоученья воемь да // боудеть бѣ с ними на помощь...	паче ^ж адамантиноу камыкоу знаменія творящю . яко тѣ ^м разоумѣти полоучение воемь . да боудеть бѣ с ними на помощь...	паче же адамантиноу камыкоу знаменія творящю, яко тѣмь разоумѣти полоучение воемь, да боудеть бѣ с ними на помощь...	καὶ μάλιστα ἢ τοῦ ἀδαμαντίου λίθου σημασίας ποιούντος, ὡς τῷ πλήθει τυγχάνειν γνώριμον τὸ παρεῖναι τὸν θεὸν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῖς...

Що стосується пропусків, – більшість із них відобразилася одночасно у Троїцькому та Палей²⁹, однак є приклади додаткових лакун у цьому хронографі³⁰. Відомі й протилежні приклади, коли Троїцький намагається відновити випущений текст (який, імовірно, випав ще у

²⁹ Ідеться про фр. 106-109 Палей. У Троїцькому, нагадаю, це уривок Александрії із вставкою не тільки з Амартола, а й з ін. запозиченнями. У першій редакції Александрії, тобто, в Іудейському хронографі та ЕЛ-1, присутнє те саме включення з Ам.42-46, однак немає доповнень з інших джерел, а також виявлених у Троїцькому та Палей лакун [29, р.175–186]. Нижче знаком пустої множини позначені місця пропусків порівняно з повним текстом Хроніки Амартола (та першою редакцією Александрії). Див. запозичення з Ам.42.20-21, де випущено «яко бяхоу подь рукою е^р, и свѣтъ имоуще не воевати нань», є тільки «Дарія боящи ся **О**» або «бояще^с Даріа **О**»; з Ам.42.22-23 проп. «вѣдिवъ и вѣроимания Александроу», є тільки «божіимъ откровеніемъ . **О** изиде»; з Ам.44.11-12 проп. «о тѣхъ разоумѣти хотящимъ и быти явѣ различно сбываше ся , аще весма оугодни емоу быша», є тільки «на ины въпросы г^ня**О**»; з Ам.44.15-17 проп. «въ проявлени и прѣрцѣхъ и отвѣта не бы^с к нему . тогда ре^с Саоулъ престоящимъ пред нимъ: изищѣте ми женоу чревоволшвеную», є тільки «и не отвѣща емоу г^сь**О**»; з Ам.45.19-20 проп. «яко вси июдѣи съ архиерѣмъ единогол^сно и искрѣно его цѣловаша», Тр тільки «архиерѣю целова **О**», Палея тільки «архиерѣя лобза**О**»; з Ам.45.23-24 проп. «мнѣ же помощь на противныя давшаго. егда на персяны оумыслихъ воиноу и не дерзовахъ, зане многа сила ихъ», є тільки «но от него бѣоу чтому**О**»; з Ам.46.1 Тр та Палея «своимъ» зам. «своемоу Пармению», тобто, випущене ім'я, тут же проп. «иерѣмъ послѣдоующемъ», є тільки «архиерѣя за десницу имъ **О**»; з Ам.46.6-7 проп. «по архиереовоу г^лоу . томоу же архиерѣю и всѣхъ иерѣи достоѣпно поч^стивъ и свѣтлыми и великими брачинами оукрасивъ», є тільки «жерътвоу бѣоу принесъ **О**»; та ін.

³⁰ Один з виразних – приклад, де у Троїцькому відсутні наступні слова після «по воли Божиї», натомість Палея має продовження згідно з Ам.44.10-11:

Тр арк. 296а	Палея, Пог, арк. 407	Ам.44.9	De Boor,29.1-2
яко же боудяше въпросъ . и вещи по воли бѣи .	ак же боудяше въпросъ . и вещь по воли бѣи .	яко же боудяше въпросъ и вещи по воли бѣи ,	οἶον, εἰ μὲν ἦν τὸ ἐρώτημα καὶ τὸ πρᾶγμα κατὰ γνώμην θεοῦ,
--	простѣ сами станяхоу . проповѣдающе . аще тако хочеть быти . аще ли по неволи его быша .	44.10-11 прости ми / Ам.s сами/ станяхоу . проповѣдающе аще хочеть тако быти . аще ли по неволи его бываше	29.2-3 ἀνωρ- θοῦντο μόνα τὰ δηλοῦντα τὸ ναί, εἰ δὲ παρὰ γνώμην αὐτοῦ ἐτύχανε

протографі XVI), однак непослідовно, в дуже скороченому переказі. Не виключено, перед нами результат звірки з Хронікою Амартола³¹.

В одному з фрагментів бачимо кардинальну переробку в пам'ятках XVI. Після детального опису одягу єрусалимського першосвященника та гадання «наплещником ефудом» у Троїцькому (арк. 296b-c) та Па-

³¹ Див. такий приклад на закінченні фр. 106 Палеї та в Александрії Троїцького (в останньому – спроба відновити Ам.45.9-13).

Тр, арк. 296b	Палея, Пог, арк. 407 зв.	Ам.44.21	De Boor,29.18-21
якоже являше б̄с̄ имя . к Моис̄фови г̄ля . аз̄ь есм̄ь с̄ыи и се же от врей (!) неизреченьно нар̄- цається .	яко* являше б̄ж̄іе имя . к Моис̄фєви г̄ля аз̄ь есм̄ь с̄ыи . и се* от евр̄фи . не- изре ^ч нно нарица- ет ся .	якоже являше б̄іе имя к̄ь Моис̄иови г̄ля: аз̄ь есм̄ь с̄ыи . се же от евр̄фи неизреченьно нари- цається .	καθὼς αὐτὸς ἐδήλωσε τὴν θεῖαν ὀνομασίαν ταύτην πρὸς Μω- ϋσέα λέγων ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. τοῦτο δὲ παρ' Ἑβραίοις ἄφραστον μὲν ὀνομάζεται,
и сице архиер̄фи оукрасився .	- -	Ам.45.9-10 сам̄ь же иер̄фи наоучая , тако подобает̄ д̄ш̄ю красити и въ добродѣтельныя красоты одѣти .	De Boor,30.21-23 αὐτοὺς δὲ τοὺς ἱερέας διδάσκο- ντα, ὅπως χρῆ τὴν ψυχὴν ὠραΐζειν καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς αὐτῆ κόσμον περι- τιθέναι.
изиде противоу Александроу . с̄ людми вс̄ѣми иер̄фи .	- -	Ам.45.10-13 тако и нынѣ въ такои одежи и славѣ с̄ прочими иер̄фи /+и/ градскоу множьствоу . иер̄фил̄потьюно и различно от инѣх̄ь языкъ створив̄ь . архиер̄фи въ ср̄ѣтении на м̄стѣ посивнѣ ста.	De Boor,31.1-3 Οὕτω τοίνυν καὶ μετὰ τοιαύτης στολῆς τε καὶ δόξης μετὰ τῶν λοιπῶν ἱερέων καὶ τοῦ πολιτι- κοῦ πλήθους ἱε- ροπρεπῆ καὶ δι- αφέρουσαν τῶν ἄλλων ἔθνῶν ποι- ησάμενος ὁ ἀρχιε- ρεὺς τὴν ὑπάντη- σιν εἰς τόπον ἐπίσημον ἔστη.

леї (арк. 407 зв.) описується сцена зустрічі архієрея з царем Олександром. Зокрема, йдеться про те, що цар «поклонився» архієреєві та його почту, що викликало сильне невдоволення його оточення. Мовляв, цар «яко простьць поклони ся» і надав забагато честі чужоземним ієреям. Саме цей епізод містить найкраще свідчення переробки тексту Амартола у Троїцькому хронографі та Палеї. Хроніка Амартола сповіщає про реакцію «царів сирійських» та, зокрема, вельможі Парменія, тоді як у пам'ятках XVI мовлено про «**боляр**» й виклад супроводжується значними скороченнями, в тому числі випущено ім'я «Парменій». Гр. пересвідчує в тому, що коректна версія в повній Хроніці Амартола, пор. τῶν δέ γε τῆς Συρίας βασιλέων, καὶ Παρμενίωνος... Табл. 7.

Тр, арк. 296с	Палея, Пог, арк. 407 зв.	Ам.45.21	De Boor,31.15-19
бояромъ же негодовавшимъ Александровымъ .	и боляромъ Александровымъ негодовавшим ^м .	цр̄мъ же соурьскимъ и прочимъ оудивившемъ ся, вредити ся мнящемъ чювьствию Александровоу, и Пармению стратигоу паче чюдивишю ся, и негодовахоу на Александр ^а ,	τῶν δέ γε τῆς Συρίας βασιλέων καὶ τῶν λοιπῶν καταπλαγέντων καὶ διεφθάρθαι τὴν διάνοιαν Ἰαλεξάνδρου ὑπειληφότων, καὶ Παρμενίωνος τοῦ στρατηγοῦ μάλλον θαυμάσαντος καὶ ἀγακτῆσαντος

У першій редакції Александрії у вставці з Ам.42-46 у цьому місці знов тотожно до повного тексту Хроніки Амартола: «**цр̄мъ же соурьскимъ** и прочимъ оудивившим ся . вр̄дити^с мнящимъ чювьствию Александровоу и Парьфению (Ел-1**Парм̄нию**) стратигоу . паче чюдивишю ся . и негодоваша на Александра»³².

³² Так в Іудейському хронографі та ЕЛ-1 [29, р. 185, прим. 431].

На закінченні вставки з Ам.42-46 у Троїцькому контамінація. Як уже відзначалося вище, початок викладу про царювання Олександра укладач хронографа умістив на закінченні, поєднуючи Ам.42.12 про 4-й рік царювання Олександра та Ам.46.29-47.1 про «исполченье» проти Дарія. У Палей обидва фрагменти, хоча й у скороченні, прочитуються на належних місцях (без скорочення, те саме стосується «першої» редакції Александрії). Крім того, під впливом Ам.42.12 книжник-укладач Троїцького змінює назву міста, біля якого Олександр «исполчив ся противу Дария» з Ам.46.29. – Пор. «персяны» повного Амартола та «Перьсьъ градъ» Троїцького проти Палей «Нисъ градъ» та слов'янського Амартола «Нисии градъ»³³. Крім того, він змінив перелік спустошених та упокорених країн. Схоже, «асурияни» з Ам.42.12 спричинилися до появи виразу «Соурьскую землю» Троїцького у відповідному до Ам.46.29-Ам.47.1 тексті зам. «Перьскую, Мидьскоую, Партьскоую и Вавилоньскоую страну», що прочитується одночасно в Палей і Хроніці Амартола. Пор. нижче Табл. 8а. та Табл. 8b, де у Троїцькому безпосереднє продовження попереднього фрагмента, тоді як у Палей між 1-м та 2-м фрагментами проміжок в аркуш, між Ам.42 та 46 – у кілька сторінок. Табл. 8а.

Тр, арк. 296d	Палея, Пог, фр. 105, арк. 406 зв.	Ам.42.12	De Boor, 25.16-19
иде на Дарія . ивь .д. цѣртва- своеѣ .	и на .д.е лѣто цѣртва своеѣ .	въ .д.е же лѣѣ цѣртвія его възведе бѣ асоуряны и персяны и мидяны и парфаны съ Александромъ македоньскаѣ цѣря.	τῷ δὲ τετάρτῳ ἔτει τῆς βασι- λειίας αὐτοῦ ἔξανέστη- σεν ὁ θεὸς τοῖς Ἄσσυριοῖς καὶ Πέρσαις καὶ Μήδοις καὶ Πάρθοις Ἄλέξανδρον τὸν Μακε- δονίας βασιλέα

³³ Найменування, до речі, цікаве ще й тим, що в назві, судячи з гр., перекладач хибно «приліпив» зайву літеру «н» з попереднього прийменника, і таким чином ἐν Ἰσοπόλει («в Ісополі») перетворилося на «в Нисѣ градъ». «Поліс» перекладено як «град» окремо від назви, що типово для давньослов'янських перекладів.

«Перша» редакція Александрії тотожна Хроніці без скорочень. Табл. 8b 289

Тр, арк. 296d	Палея, Пог, фр. 109, арк. 407 зв.	Ам.46.29-47.1	De Boor, 33.6-9
и побѣди и въ <u>Перьсѣ</u> градѣ прише ^л же Александръ съ жиды . и поплѣнї Аравию . и <u>Сорьскою</u> землю . поустоу положи воюя .	<u>сполчи ся противоу</u> дарію . в <u>Нисѣ</u> градѣ . и <u>побѣдивъ</u> Даріа пріа цѣртьвїе его . и всю Перскоую и Ми ^н скоую . и Партьскоую . и Вавило ^н скоую страну . тако ^ж побѣди и Индіискіа страны .	Александръ ^ж <u>противоу</u> исполчивъ ся Дарию в <u>Нисии</u> градѣ Килииискыя . і <u>емь</u> его и многыя [Ам.s + с нимъ] избѣвъ прятъ цѣртьво его . и всю Перьскоую // и Мидьскоую и Паротьскоую и Вавилоньскоую страну . и такоже и Индіискыя страны вся и цѣртьвия ея .	ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀντιπαράταξάμενος Δαρείῳ ἐν Ἰσοπόλει τῆς Κιλικίας καὶ τοῦτον χειρωσάμενος καὶ πολλοὺς σὺν αὐτῷ κατασφάξας παρέλαβε πᾶσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καὶ πᾶσαν τὴν Περσῶν καὶ Μήδων καὶ Πάρθων καὶ Βαβυλωνίων χώραν καὶ μέντοι καὶ τὰ Ἰνδικὰ μέρη πάντα καὶ τὰ βασίλεια αὐτῆς.

По закінченні вставки з Ам.42-46 у «першій» та «другій» редакціях Александрії відновлюється переклад Псевдо-Калісфена. Тобто, слідує власне роман про Олександра, книга 1, глава 34. Завершується Александрія як в Іудейському хронографі та ЕЛ-1, так і у Троїцькому із завершенням 3-ї книги роману³⁴. Натомість у Палеї після Ам.46 певний

³⁴ Тр, арк. 338а: «роди же ся Александръ мѣць генваря на новъ мѣць . вьсходящюу слнцю . коньча же ся мѣца априля на новъ мѣць . заходящюу слнцю . и нарече днѣ кончания своего неомога . зане коньчася оунъ . и оуспе вѣчнымъ сномъ». В Іудейському та ЕЛ-1 «немога» та відсутній останній вираз (останні слова: «зане съконча ся оунъ») [31, р. 200].

час продовжується запозичення з Ам.47-49 з оповіддю про життя в Індії, куди дійшов Олександр Македонський. Насамкінець переказано Ам.50.24-28 – про розподіл завойованої імперії на чотири частини друзями македонського царя³⁵.

Наукова новизна. Вперше систематично зіставлено тексти Троїцького хронографа, Повної хронографічної палеї та інших наявних представників ХВІ в описі царювання Олександра Македонського, паралельно із порівнянням пам'яток «першої редакції» Александрії (Іудейського хронографа та ЕЛ-1).

Висновки. Запозичення із Хроніки Амартола в пам'ятках ХВІ характеризуються численними спільними пропусками, деінде уведено однакові лексичні заміни, маса збігів у формах та службових словах. Відтак, по-перше, у вставці Ам.42-46 однозначно маємо одну й ту саму редакцію, характерну саме для ХВІ, тоді як у «першій» редакції Александрії текст Хроніки скопійований точно, без скорочень. По-друге, бачимо подальші переробки у Троїцькому, як-то введення додаткових джерел, перестановки, лексичні заміни та зміни форм. Натомість у Палеї великий фрагмент Ам.42-46 виписаний послідовно, й можна припускати – текст його ближчий до ХВІ-а. В інших місцях Троїцького хронографа (що належить, нагадаю, до «другої» редакції ХВІ) джерела відображаються краще і точніше, ніж у «третьої» редакції ХВІ, ранне відгалуження якої репрезентує Палея. Однак у даному разі Палея зберегла ближчий до протографічного ХВІ текст, тоді як у Троїцькому трапилися переробки. Що стосується продовження Ам.47-50 у Палеї, тут важко стверджувати з певністю щодо походження тексту. Уривок може належати до читань протографа ХВІ, і тоді укладач Троїцького скоротив вставку, бо пішов за схемою «Александрії», де саме після Ам.46 здійснений перехід до 34-ї глави 1-ї книги Псевдо-Калісфена. Але з не меншою вірогідністю продовження може бути результатом звірки з Хронікою Амартола (такі речі в компіляціях нерідко трапляються). По-третє, усе це означає, що у Троїцькому не замінено компіляцію з Амартола (Ам.198 та Ам.42-46) на

³⁵ Пог, арк. 408: «и раздѣли свое цѣртво на .д. части . и пріа Македонію . Ариндѣи бра^г Алексан^дровъ , иже и Филиппъ нарече ся . Асіе . еже Антиго^н . Египтомъ* Птоломѣи Заячичъ . Сурією же . Селевкіи».

Александрію Хронографічну другої редакції, як досі вважалося дослідниками, а ця компіляція увійшла у склад Александрії з «доопрацюванням». Насамкінець – найголовніший висновок: XVI-а не включав текст Александрії Хронографічної, обмежуючись в описі царювання Олександра Македонського коротким викладом з Хроніки Амартола. Судячи з того, що перед Александрією у Троїцькому зроблено вставку (у фр. 55, Ам.198), яку продубльовано всередині Александрії, праця над Александрією почалася саме з обробки цього уривка Амартола.

Список використаних джерел та літератури

1. Истрин В. М. Редакции Толковой палеи. Санкт-Петербург, 1907. 185 с.
2. Шахматов А. А. Повесть временных лет и ее источники // Труды отдела древнерусской литературы. Т. 4. Москва ; Ленинград, 1940. С. 9–150.
3. Творогов О. В. Древнерусские хронографы. Ленинград : Наука, 1975. 320 с.
4. Творогов О. В. Хронограф по великому изложению // Словарь книжников и книжности Древней Руси. Ленинград : Ин-т русс. лит-ры АН СССР, 1987. Вып. 1. С. 476–477.
5. Творогов О. В. Материалы к истории русских хронографов. 3. Троицкий Хронограф // Труды отдела древнерусской литературы. Т. 42. Ленинград, 1989. С. 287–343.
6. Анисимова Т. В. Тихонравовский хронограф. Исследование, публикация текста. Часть 1 // Летописи и хроники. Новые исследования. 2013–2014. Москва ; Санкт-Петербург, 2015. С. 3–161.
7. Ibidem. Часть 2 // Летописи и хроники. Москва ; Санкт-Петербург, 2017. С. 12–171.
8. Толковая палея 1477 года. Воспроизведение Синодальной рукописи № 210. Вып. 1. [Общество любителей древнерусской письменности. 93]. Санкт-Петербург, 1892. 604 с.
9. Die Kurze Chronographische Paleja: Kritische Edition mit deutscher Übersetzung / ed. C. Böttrich und E. G. Vodolazkin, Sabine Fahl, Dieter Fahl. Band 1-2. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2019. 752 s.
10. Летописец Еллинский и Римский. Т. 1: Текст. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 1999. XIV, 514 с.
11. Bergson L. Der griechische Alexanderroman. Rezension β. Göteborg-Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1965. XXXVI, 210 p.
12. Guimon T. V. Historical writing of Early Rus (c. 1000 – c. 1400) in a comparative perspective. Leiden; Boston: Brill, 2021. 493 p. <https://doi.org/10.1163/9789004335592>

13. Творогов О. В. Повесть временных лет и Хронограф по великому изложению // Труды отдела древнерусской литературы. Т. 28. Ленинград, 1974. С. 98–113.
14. Вилкул Т. Л. Летопись и хронограф. Текстология домонгольского киевского летописания. Москва : «Квадрига», 2019. 468 с.
15. Вилкул Т. Л. Новое знание: дополнительные хронографические заимствования в новгородско-софийских сводах // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти В. Т. Пашуто. 2021. С. 41–46.
16. Анисимова Т. В. Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв. Москва : Индрик, 2009. 464 с.
17. Перетц В. М. До питання про літературні джерела давньоукраїнського літопису // Збірник Історично-філологічного відділу УАН. Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. Київ, 1928. № 76. Ч. II. С. 213–219.
18. Пичхадзе А. А. Переводческая деятельность в домонгольской Руси. Лингвистический аспект. Москва : Рукоп. памятники Древней Руси, 2011. 408 с.
19. Истрин В. М. Александрия русских хронографов. Исследование и текст. Москва, 1893. 358 с.
20. Вилкул Т. Л. О происхождении Александрии Хронографической Троицкого хронографа и Еллинского и Римского Летописца второй редакции // *Russica Romana*. Pisa; Roma, 2008. Vol. XV, pp. 9–28.
21. Истрин В. М. Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. Т. 2: Греческий текст «Продолжения Амартола». Исследование. Петроград, 1922. XXXI, 454 с.
22. Истрин В. М. Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. Т 1: Текст. Петроград, 1920. XVIII, 612 с.
23. Матвеев В., Щеголева Л. Книги временные и образные Георгия Монаха. Т. 1, ч. 1: Интерпретированный текст Троицкой рукописи. Москва, 2006. 634 с.
24. Погодинський (Пог) – ОР РНБ. Зібр. Погодина. № 1435. Повна хронографічна паля, 2-а половина XV ст. 456 арк.
25. Синодальний (Син) – ОР ГИМ. Зібр. Синодальне. № 210. Повна хронографічна паля, 1477 р. 584 арк.

26. Рум'янцевський (Рум) – ОР РГБ. Ф. 256. Збір. Рум'янцева. № 453. Повна хронографічна палея, XVI ст. 463 арк.
27. Троїцький (Тр) – ОР РГБ. Ф. 304.І. Збір. Троїце-Сергієвої Лаври № 728. Троїцький хронограф, початку XV ст. 392 арк.
28. Тихонравовський – ОР РГБ. Ф. 299. Збір. Тихонравова, № 704. Тихонравовський хронограф, XVI ст. 450 арк.
29. Вилкул Т. Л. Александрия Хронографическая в Троицком хронографе, (Продолжение) // *Palaeoslavica*. Т. XVII, № 1. 2009. Рр. 165–210.
30. *Georgii Monachi Chronicon* / ed. Carolus de Boor, 1–2. Lipsiae, 1904. 804 p.
31. Вилкул Т. Л. Александрия Хронографическая в Троицком хронографе (книга 3-я) // *Palaeoslavica*. Т. XIX, № 2. 2011. Рр. 149–200.

Tetiana Vilkul,

*Doctor of Historical Sciences (Dr. habil. in History), Senior Researcher,
Senior Researcher of Department of Early Printed and Rare Books
of Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-2737-8372,

e-mail: tvilkul@gmail.com; vsrv@nbuv.gov.ua

Reign of Alexander the Great in *Chronograph on great narration*

The **purpose** of this paper is to explore the *Chronograph on the Great Narration* family and other Old Russian compendia as well as its sources within the framework of the description of life of Alexander the Great and to restore the composition of the proto-text. Such features as repeated or on the contrary omitted fragments allow us to trace the stages of assembling the compilation. The study applies for the **methodology** of textual criticism, literary criticism and comparative source studies. **Scientific novelty**: for the first time, Alexander the Great story after the text of extant representatives of the *Chronograph on the Great Narration*, as well as the Slavonic *Chronicle* of George Hamartolos and early editions of the *Chronographic Alexandria* are systematically compared and analyzed. A series of textual tables demonstrates similarities and differences in the versions, numerous abbreviations, lexical and form substitutions, permutations, etc. Particular attention is paid to direct coincidences or any cases of similarities in the extant representatives of the *Chronograph on the Great Narration* versus versions others compendia which are

not a part of that family. **Conclusions.** To describe the reign of Alexander the Great some borrowings from Slavonic Hamartolos were already incorporated into the chronographs with the *Chronographic Alexandria* of the 1st edition. While the proto-text of the *Chronograph on the Great Narration* did not include the direct inserts from the *Chronographic Alexandria*, it used a corresponded record of the Slavonic Hamartolos. However, the compiler made a large number of abbreviations and introduced many of his own innovations in this piece. As for extant representatives of our *Chronograph* family, the *Complete Chronographic Palaea* is the closest version to the proto-text of the *Chronograph on the Great Narration* despite the fact that in other readings its text is mostly secondary. Meanwhile, the *Trinity chronograph* has its further individual divergences layered on common features of the *Chronograph* (above all it have incorporated the *Chronographic Alexandria* of the 2nd edition).

Key words: Old Russian chronicles, Textual criticism, Medieval literature, Byzantine chronicles.

*Стаття підготовлена 7 жовтня 2020 року;
подана до друку 13 жовтня 2020 року.*